CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT LİSANS TAMAMLAMA PROGRAMI

(İLİTAM)

İSLAM AHLAK FELSEFESİ DERSİ

VIII. ÜNİTE

(İSLAM AHLAK FELSEFESİ: FARABİ'NİN AHLAK ANLAYIŞI)

DERSİN SORUMLUSU
Yrd. Doç. Dr. Hasan ÖZALP
Cumhuriyet Üniversitesi/İlahiyat Fakültesi
İslam Felsefesi Öğretim Üyesi

ÜNİTİDE ELE ALINACAK KONULAR

1. Farabi'nin Ahlak Anlayışı

ÜNİTEKAZANIMLARI

Bu üniteyi tamamladığınızda;

- Farabi'nin Hayatı ve şahsiyeti
- Farabi'ye göre nefs ve güçleri
- Farabi'nin ahlak felsefesinin metafizik ve siyaset ilişkisini öğrenmiş ve kavramış olacaksınız.

FARABİ'NİN AHLAK ANLAYIŞI

I. HAYATI VE ŞAHSİYETİ

Ebu Nasr Muhammed b. Tarhan b. Uzlug el-Farabi, İslam ve Türk düşünce tarihinin en ünlü şahsiyetlerinden biridir. Seyhun (*Sirideryа*) nehri üzerinde kurulmuş olan Fârab şehrinin (*bugünkü Kazakistan'ın Türkistan şehri yakınlarında bulunan Otrar*) Vesic kasabasında 871 yılında dünyaya geldi. İlk tahsilini Fârâb'da gördü. Kırk yaşından sonra Vesic'de kale kumandanı olan babasının tavsiyesiyle ilim tahsil etmek üzere Bağdat'a gitti. Arapçayı öğrendi ve bir yandan İbn Serrâc'dan Nahiv dersi alırken ona da mantık okuttu. Kendisi mantığı Ebû Bişr Metta b. Yunus'tan, felsefi ilimleri ise Yuhanna b. Haylan'dan okudu. Bağdat'ta siyasi karışıklıklar çıkması üzerine orayı terk ederek Şam'a gitti. Kısa bir süre sonra Halep'e oradan da Hamdânî Emiri Seyfüddevle'nin yanına gitti. Emir ile tanışarak sarayda ağırlandı. (Gâlib, 1998: 12).

Eserlerinde bazı Arapça sözcüklerin Grekçe, Süryanice, Farsça ve Soğdca karşılıklarını vermesi en az beş-altı dil bildiğini göstermektedir. Kısa boylu, köse sakallı ve zayıf yapılı olup yaşadığı sürece Orta Asya Türk kıyafetini hiç çıkarmamıştır. Servete değer vermez, şöhret ve gösterişten nefret ederdi. Onun için en değerli hazine ahlâki üstünlük idi. Seyfüddevle ona ikram ve ihsanda bulunmak istemişse de o yalnızca günlük ihtiyacını karşılayacak olan dört dirhemle yetinmiştir. Evlenmemiş, mal-mülk edinmemiştir. Ölümünden iki yıl önce Mısır'a bir seyahat yapmış ve tekrar Şam'a döndükten sonra 950 senesinde burada vefat etmiştir. Cenazesi devlet töreniyle kaldırılmıştır. (Kaya, 2005: 107-108).

Farabi'nin ahlakla doğrudan ilgili olan eserlerinin yanı sıra başka konulara dair eserlerinde de ahlakla ilgili görüşleri bulunmaktadır. Onun doğrudan ahlakla ilgili olan eserleri arasında "*Tahsîlu's-Saâde*", "*et-Tenbîh alâ Sebîli's-Saâde*", "*Fusûlu'l-Medenî*" sayılabilir.

II. FARABİ'YE GÖRE NEFS VE GÜÇLERİ

Farabi'ye göre nefs, bedenin sureti ve onun varlığının dayanağıdır (kıvamıdır). Bedenin taayyün etmesini sağlar ve onun yetkinleşmesine (kemaline) yardım eder. Nefis bunları yaparken biri cisimsel olan diğeri cisimsel olmayan iki çeşit alet kullanır. Dolayısıyla

nefsin üç niteliği vardır. Bunlar: Güç (kuvve), suret ve yetkinlik. Nefis güç olduğu için ona sahip olan beden beslenme, büyüme ve hareket etme gücüne kavuşur. Suret olduğu için ona sahip olan cisim bilfiil varlığını sürdürebilir hale gelir. Hayvan ve bitkiler böyledir. Yetkinlik olduğu için ona sahip olan cisim tür ve cins olarak diğer cisimlerden farklılaşır. İnsan türü ve hayvan cinsini buna örnek vermek mümkündür. (Gâlib, 1998: 69).

Farabi'ye göre bir cisim nefsi almaya elverişli hale gelir gelmez nefis (ruh), Faâl Akıl'dan taşarak bu cisimle birleşir. Nefis bedenin sureti olduğu için onun bedenden önce var olması caiz değildir. Fakat beden nefisle birleşmeden önce onun, içinde saklı bulunan ve nefisle ortaya çıkacak olan yeteneklere bilkuvve sahip olduğu söylenebilir. Bu durumda nefis bedenle birleşmeden önce bedenin bizzat sahip olduğu kuvve haldeki bir sıfatıdır, denilebilir. Nefis, basit ruhani bir cevherdir. Kendi başına bulunabilir. Araz değildir. (Gâlib, 1998: 69).

Nefis ve güçleri hakkında Farabi şöyle demektedir: "*İnsanın varlığı ortaya çıktığı anda ilk varolan güç beslenme gücüdür ki buna el-kuvvetü'l-gâziye (besleyici güç) denilir. Sonra sıcak ve soğuk gibi dokunulan şeylerin hissedilmesini ve ayrıca tatların ve kokuların alınmasını, seslerin işitilmesini, renk ve şualar gibi tüm görülen şeylerin görülmesini sağlayan diğer güçler (duyular) meydana gelir. Duyularla birlikte (yani bunlara bağlı olarak) hissedilen şeye karşı nüzuiyye gücü ortaya çıkar ki bu güce bağlı olarak o şey ya arzu edilir veya kötü (kerih) görülür. Bundan sonra duyularımızla hissettiğimiz hissedilmiş varlıkların nefsimizde bıraktıkları izleri muhafaza eden kuvvet hâsıl olur. Bu gücün adı mütehayyile gücüdür…*" (Farabi, 1983: 82).

Şu halde Farabi'ye göre insanın ilk olarak ortaya çıkan gücü beslenme gücü sonrasında beş duyu gücü ve bunlarla birlikte de hissedilen varlıklarla ilgili nüzuiyye gücü doğmaktadır. Filozofumuz **beslenme gücü**nün ağız tarafından yönetildiğini organlarının ise mide, karaciğer, dalak, böbrek ve mesane olduğunu söyler. (Farabi, 1983: 83).

Beslenme gücünden sonra ortaya çıkan **hissetme gücü**nün beş duyu organını kullandığını belirten Farabi, bunların hepsinin elde ettiği algının kalpte bulunan bir güç tarafından toptan hissedildiğini belirtir. Dolayısıyla ona göre duyu organlarının merkezi kalp olmaktadır. (Farabi, 1983: 83 – 84).

Beş duyudan sonra **mütehayyile gücü** ortaya çıkmaktadır. Bu gücün farklı organlara dağılmış işlevleri yoktur. Bedendeki organı kalptir. Mütehayyile, hissedilen şeylere hükmetme gücüne sahiptir ve onları birbiriyle birleştirir veya birbirinden ayrıştırır. Böylece

birleşik varlıklar ile ayrışmış varlıklar ortaya çıkar. Bunlardan bir kısmı doğru yani hissedilen ve zihin dışında bulunan gerçek varlığa uygun, bir kısmı da yanlıştır. (Farabi, 1983: 84).

Bunu takiben de **düşünme (*nutk*) gücü** ortaya çıkar. Akledilir olanlar yani duyular aracılığıyla mütehayyile gücüne kadar gelmiş bulunan varlıklara ait anlam ve suretler bu güç sayesinde akledilebilirdirler. Güzel ile çirkin de birbirinden bununla ayırt edilir. Sanat ve ilimde ilerleme ve uzmanlaşma yine bununla mümkün olur. Beslenme, hissetme ve tahayyül etme güçlerinin yöneticisidir. (Farabi, 1983: 84).

N**üzuiyye gücü** ki buna yönelme gücü denilmesi de mümkündür, gerçekte birşeyi sevmek veya kötü görmekten ibarettir. İdrak edilen birşeye veya birşeyden yönelme anlamına gelen irade bu güçten doğar. İdrakin duyulardan doğması, tahayyül gücünden doğması ya da düşünme gücünden doğması farketmez, bunların hepsi iradeyi doğurabilir. Diğer nefsânî güçler gibi bu gücün de merkezi kalptir. (Farabi, 1983: 84 – 85).

Görüldüğü gibi Farabi "*el-Medînetü'l-Fâzıla*" adlı eserinde insan nefsinin beslenme (*gâziye),* hissetme (*hâsse*), nüzuiyye, tahayyül etme (*mütehayyile*) ve düşünme (*nutk*) olmak üzere toplam beş gücünden söz etmektedir. Bunların işlevlerini ve insan nefsiyle ilişkilerini de ele alan Farabi bu güçlere "*nefsânî güçler (veya ruhi güçler)*" adını vermektedir. Daha sonra bu güçlerin ve parçaların nasıl olup da tek bir nefis olabildiklerini açıklayan Farabi, önce gelenin sonrakinin maddesini oluşturduğunu, sonrakinin ise suret olduğunu belirtmiştir. Nüzuiyye gücü ise diğerlerinden farklı olarak tıpkı sıcaklığın ateşte bulunduğu gibi hisseden, tahayyül eden ve düşünen güçlerle birlikte ve onlara ait olarak bulunur. (Bkz. Gâlib, 1998: 72).

Kalp bedende yönetici konumdadır. Kalpten sonra ise beyin gelir ki beyin ikinci başkan konumundadır. Zira kendisi kalbin yönetimine tabidir. Kalbin tabiatı gereği ulaşmaya çalıştığı amaca hizmet etmek üzere beyin, diğer organların hepsini kullanır ve onları yönetir. (Gâlib, 1998: 72 – 73).

Farabi'ye göre insanın beden yapısına ve fıtratına uygun olan sıcaklık kalp tarafından üretilerek diğer organlara dağıtılır. Fakat bunları ayarlama ve düzenleme görevi beyne aittir. Beynin bütün organları ilgilendiren başlıca hizmeti bu sıcaklık ayarlamasıdır. Bunun dışında beynin sinirlerle ilgili bir görevi daha vardır. Bunlardan bir kısmı duyu organlarının duyumlarını ileten âlet konumundadırlar, diğer kısmı ise nüzuiyye gücüne bağlı olarak iradi davranışların gerçekleştirilmesinde rol oynarlar. Dolayısıyla duyumların algılanması

Farabi’ye göre sinirlerin beyinle organlar arasında araç olarak kullanılmasına bağlıdır. (Farabi, 1983: 86 – 87).

Tahayyül gücünün işlevini yerine getirebilmesi ancak kalp ısısının belirli bir seviyede olmasıyla mümkündür. Düşünme gücünün fikretme, ezberleme ve hatırlama gibi eylemleri yapması için de yine kalbin sıcaklığının belirli bir düzeyde bulunması gerekir. Tüm bu sıcaklıkların ayarlanması beynin görevidir. (Farabi, 1983: 88 – 89).

Farabi, irade ile ihtiyar arasında da ayrıma gitmektedir. Ona göre nüzuiyye gücünün etkisiyle yani beslenme, duyu ve tahayyül güçlerine bağlı olarak bir nesneye yönelme veya o nesneden uzaklaşma söz konusu olursa bu irade olarak adlandırılır. Şayet bir nesneye yönelme veya ondan uzaklaşma düşünüp taşınmayla gerçekleşirse yani nutuk gücüne bağlı olarak ortaya çıkarsa ona da ihtiyar adı verilir. İrade bütün hayvanlarda bulunduğu halde ihtiyar sadece insanda bulunur. (Farabi, 1983: 100).

Farabi’ye göre nutuk gücünün etkinlikleri sonucu ilk makullerin insanda oluşması, insanın birinci yetkinliğidir. Bunlar ikinci ve son yetkinliğe ulaşmak üzere araç olarak kullanılırlar. İşte mutluluk denilen şey Farabi’ye göre budur. Mutluluk, insan nefsinin (*ruhun*) varlıkta yetkinlikten, maddeye ihtiyaç duymaksızın kendi başına ayakta kalabileceği bir yetkinliğe geçmesidir. Nitekim bu, cisimden uzak ve maddeden mufarık olan cevherler arasına katılması ve sürekli olarak bu halde kalmasıyla mümkündür. Fakat derece bakımından akl-ı faalden aşağı seviyede kalır. (Farabi, 1983: 100 – 101).

Mutluluğu elde edebilmek için insanın iradi fiillere ihtiyacı vardır. Bunlardan bir kısmı fikrî diğer bir kısmı ise bedenîdir. Rastgele herhangi bir iradi davranışla mutluluğa ulaşmak da mümkün değildir. Bu nedenle söz konusu davranışlar belirli ve sınırlıdır. Nitekim bazı iradi davranışlar insan mutluluğunu engellemektedir. Mutluluk, bizzat kendisi talep edilen iyidir. Başka bir şeye ulaşmak için talep edilen iyi mutluluk diye adlandırılamaz. İnsanın mutluluğa ulaşmasında yararı olan davranışlar güzel davranışlardır. İşte insanın bu davranışları gerçekleştirmesini sağlayan yapıları (*hey’et*) ve alışkanlıkları (*meleke*) faziletleri oluşturur. Bu iyilerin iyi olmalarının sebebi bizzat kendileri değil, insanı mutluluğa ulaştırıyor olmalarıdır. Mutluluğa ulaşmayı engelleyen davranışlar ise kötüdür. Bunlar aynı zamanda çirkin davranışlardır. İnsanın mutluluğa ulaşmasını engelleyen davranışların sebebi olan yapı ve alışkanlıkları da kusur, rezilet ve alçaklık olarak nitelendirilir. (Farabi, 1983: 101).

Besleyici güç bedene hizmet eder. Hissetme ve tahayyül güçleri ise hem bedene hem de nutuk gücüne hizmet ederler. Fakat son tahlilde üç kuvvenin hepsi de nutuk gücüne hizmet etmiş olur. Nutuk gücü, pratik veya teorik olabilir. Pratik olan teorik olana hizmet eder. Teorik nutuk gücü ise yalnızca mutluluğa ulaşmaya yardım eder. Bunların hepsi nüzuiyye gücüne bağlıdırlar. İdrak gücüne bağlı bulunan güçlerin hiçbiri nüzuiyye gücü olmaksızın davranışını gerçekleştiremez.

III. FARABİ'NİN AHLAK FELSEFESİNİN METAFİZİK VE SİYASETLE İLİŞKİSİ

Farabi eserlerinde psikoloji, teorik felsefe, ahlak, siyaset ve metafizik arasında sıkı bir bağ kurmuştur. İnsanın mahiyeti, akli yetkinliği, erdemli davranışları, siyaset vb. birbiriyle iç içedir ve aralarında yakın bir ilişki bulunmaktadır. İnsanın her türlü toplumsal etkinliği ve davranışları ancak erdemli bir yönetimle sağlıklı olabilir. (Çağrıcı, 2006: 171). Farabi el-Medînetü'l-Fâzıla'da Allah'ın yarattığı düzeni örnek aldığı bir toplum düzeni tasarlar. Onun ontolojik düzenindeki hiyerarşik yapının bir benzeri devlette de kurulmadıkça erdemli bir toplum oluşturmanın imkanı yoktur.

Onun felsefesinin rasyonalist karakteri (ki Aydınlanma devirlerinden itibaren Batı'da ortaya çıkan rasyonalizmle karşılaştırıldığında katı olmayan bir rasyonalizmdir), ahlak anlayışında da kendini göstermektedir. Zira ahlaki erdemlere ulaşmak tek başına bedensel davranışlarla mümkün olamaz. Aynı zamanda akıl yoluyla da bedensel davranışların desteklenmesi gerekir. Hatta aslolan akli erdemleri elde etmektir. Bedensel davranışlarda ulaşılan davranış erdemleri ikinci derecede gelir. (Çağrıcı, 2006: 172).

Farabi'nin akli erdemleri özü itibariyle elde edilmesi gereken metafizik bir bilgidir. Yani en üstün varlık olarak Allah'ın bilgisidir. Zira diğer tüm varlıklar erdem ve yetkinliklerini O'ndan almışlardır. Diğer varlıkların Allah'tan nasıl ve hangi tür erdem ve yetkinlikleri aldıklarının bilinmesi de yine akli bir erdemdir. (Çağrıcı, 2006: 172).

İnsan da erdem ve yetkinliklerini O'ndan alır. Bu durumda akli erdem, insanın kendi yetkinliği ve erdemi hakkında bilgi sahibi olmasını da içermektedir. Hikmet denilen de budur. Hikmet mutluluğu doğurur, taakkul ise mutluluğa götüren yoldur. İnsan bu yolda yürümekle âlemdeki varlıkların en üstünü ve değerlisi olur. (Çağrıcı, 2006: 172).

Faribi'ye göre faal akılla insanın ilişki kurabilmesi de yine akıl yoluyla üstün olan bilgiye ulaşılmasıyla mümkün olur. Faal akılla ilişki kurulması ise en yüksek gayedir. Çünkü bu yolla değişmeyen ve en üstün bilgi elde edilir. İnsan fikri ve ahlaki erdemleri ancak bir toplum içinde elde edebilir. Fakat aynı zamanda tıpkı bir bedendeki uyum ve istidatlar birliği gibi siyasi bir sistem kurulmalıdır. Böylece filozofumuz metafizik, siyaset ve ahlakın bütünlüğüne inanmaktadır. (Çağrıcı, 2006: 172 – 173).

Farabi sisteminde "siyaset" kavramı da anahtar kavramlardan biridir. Allah'ın evreni yönetmesi ile devlet başkanının ülkesini ve halkını yönetmesi ya da ruhun insanın tüm varlığını yönetmesi arasında bir paralellik bulunmaktadır. Nitekim filozof ahlakı siyaset ilminin bir bölümü olarak ele almış, "el-Medînetü'l-Fâzıla" adlı eserinde de devlet yönetiminden önce metafizik hiyerarşik düzeni zikretmiştir. (Bkz. Çağrıcı, 2006: 173).

Farabi akli ve felsefi yetkinlikten başka mutluluğun elde edilebilmesi için insanın tutkularından kurtulmasını da şart koşmuştur. (Çağrıcı, 2006: 173).

Farabi'ye göre insan sosyal bir varlıktır. Dolayısıyla ahlak anlayışında bireyin ahlakı üzerinde durmaz. O, devlet içerisinde yaşayan insanların ahlakıyla ilgilenmiştir. İnsan ona göre siyaset sayesinde yaratılış amacı olan yetkinliği kazanabilir, erdemleri ve erdemsizlikleri öğrenebilir. Siyaset bunların ne olduklarını, kaynaklarını, nasıl meydana geldiklerini ve nasıl bilinebileceklerini vs. sağlar. Şu halde Farabi'nin siyasi, insani ve medeni kabul ettiği siyaset ilmi aynı zamanda ahlaki bir ilimdir. (Çağrıcı, 2006: 174 – 175).

Farabi'ye göre ortak değerleri bakımından toplumlar yetkin olanlar ve yetkin olmayanlar diye ikiye ayrılır. Yetkin olanlar ise kendi aralarında tekrar üç kısma ayrılırlar.

- En büyük (Yetkin) birlik: Bütün toplulukların teşkil ettiği birlik, ya da evrensel birliktir.
- Bir milletin oluşturduğu birlik ki bu orta siyasal birliktir.
- Şehirlerde veya benzer yerleşim birimlerinde yaşayan insanların oluşturduğu küçük birliklerdir.

Yetkin olmayan toplulukları da üç gruba ayıran Farabi bunların kasaba halkı, mahalle halkı ve ev halkı olduğunu belirtmiştir. (Çağrıcı, 2006: 175 – 176).

Farabi’ye göre hayır ve şer ihtiyaridir. İnsan mutluluğa kendi iradesiyle ulaşır. Fakat bunun için uygun ve gerekli şartları oluşturacak büyüklükte bir siyasi birliğe de ihtiyaç vardır. Mutluluğa ulaşabilmek için gerekli olan en küçük siyasi birlik şehirdir. Bu birliğe ulaşamamış toplumlar yetkinleşemezler, gelişemezler. (Çağrıcı, 2006: 177).

Farabi evrensel düzeyde benimsenen değerlerin en üstün erdemler olduğunu belirtmektedir. Daha sonra erdemler de hiyerarşik bir düzen içinde benimsendikleri düzeye göre sıralanırlar. (Çağrıcı, 2006: 177).

BU ÜNİTEDE BAŞVURULAN VE BAŞVURULABİLECEK KAYNAKLAR

1. Mustafa Gâlib, el-Fârâbî, 1998, Beyrut.

2. Kaya, Mahmut, Felsefî Risâleler, İstanbul, 2006, Klâsik Yayınları.

3. Farabi, Ârâu Ehli’l-Medîneti’l-Fâzıla, Beyrut, 1983. Dâr ve Mektebetü’l-Hilâl Yayını.

4. Çağrıcı, Mustafa, İslâm Düşüncesinde Ahlâk, İstanbul, 2006, Dem Yayınları.

5. Yaran, Cafer Sadık, **İslam Ahlak Felsefesine Giriş**, İstanbul, 2011.